

МАКРОЕКОНОМІКА

А.П.Ревенко, д-р екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ОПЛАТА ПРАЦІ У СТРУКТУРІ ВИРОБНИЦТВА

Наведено розрахунки щодо визначення сумарної частки винагороди за працю у структурі затрат продукції, ВВП і в основних галузях економіки, що базуються на концепціях СНР, і пояснюються витоки викривлення цих показників.

В Україні превалює використання викривлених, істотно занижених показників частки винагороди за працю у вартісній структурі випуску продукції (товарів і послуг) і ВВП. Так, на загальних зборах Секції гуманітарних наук НАН України у грудні 2006 року вказувалося, що частка зарплати у вартості продукції складає лише 6,9%, а в сільському господарстві ще менше – близько 3%.

Частка оплати праці у величині продукції, що випускається, і ВВП є однією з найзначущіших структурних пропорцій у макроекономіці, вона посідає важливе місце в аналізі та формуванні соціально-економічної державної політики, являє безперечний інтерес у міжнародних зіставленнях. Вона напряму пов'язана з широко обговорюваною в суспільстві проблемою дешевизни робочої сили в Україні.

У більш широкому форматі обговорення цього питання не можна випустити з уваги аспекти тіньової економіки. В Україні, крім офіційно враховуваної оплати праці, в багатьох галузях економіки (особливо на невеликих підприємствах) поширена практика не враховуваної статистикою додаткової оплати праці ("зарплати в конвертах"). Така практика дозволяє працедавцям ухилятися від сплати обов'язкових соціальних платежів (пенсійне страхування, страхування з безробіття, виробничого травматизму і т. д.), які нараховують на фонд зарплати. 2006 року ці платежі складали у різних галузях економіки від 36,7% до 49,6% стосовно фонду заробітної плати¹. Ухилення від сплати цих платежів дозволяє істотно знижувати виробничі витрати підприємств.

Коли йдеться про дешевизну робочої сили в Україні, не можна випускати з уваги дуже великі відмінності, які існують між нашою й іншими країнами у величині ВВП на душу населення. За даними за 2004 рік, в Україні цей показник, визначуваний за реальним співвідношенням цін на товари і послуги (паритетами купівельної спроможності), а не офіційним валютним курсом, склав лише 6394 дол. США на душу населення і був на 28% нижчим за загальносвітову величину (8833 дол.). Він у 4,4–4,8 раза менший, аніж у Великобританії (30821 дол.), Франції (29300), ФРН (28303) та Італії (28100); у 2,0–2,6 раза – ніж в Угорщині (16841), Словаччині (14623), Польщі (12974) і в 1,55 раза – ніж у Росії (9902)². Частка кін-

¹ Статистика України. – № 4. – 2006. – С. 79.

² Human Development Report. 2006 // UNDP. – New York, 2006. – P. 283–286.

цевих споживацьких витрат домогосподарств, формованих, головно, оплатою праці, є найвагомим компонентом ВВП, складаючи в його структурі 55–60%.

Мабуть, слід усвідомити, що за нинішнього рівня економічного розвитку України показники оплати праці, вартості робочої сили мають певні верхні межі. Ця частка, незважаючи на наші бажання і потреби, об'єктивно не може бути відчутно збільшена. Потрібно, щоб на неї доводилося у структурі ВВП понад 100%. І не можна забувати, що за підсумками 2006 року ВВП складає лише дві третини рівня докризового 1990 року.

Наведені дані не виключають необхідності пояснення причин і усунення викривлень та неточностей у визначенні дійсної частки оплати праці в економіці України.

У наших статистичних виданнях немає даних, які б повністю й економічно обґрунтовано характеризували цю величину. Цифри про частку зарплати спираються на неадекватне сприйняття двох блоків даних у Статистичних щорічниках України та інших публікаціях Держкомстату.

Перший блок – це дані про вартісну структуру продукції, що випускається, і ВВП у розділі "Національні рахунки". Відповідно до них, загальна фундація оплати праці найманих працівників 2005 року склала 216,6 млрд грн, або 20,7% у структурі випуску продукції в ринкових цінах, 49,1% у ВВП у ринкових цінах і 55,7% ВВП в основних цінах – цінах, що не включають податки і субсидії на продукти³. В цьому блоці виокремлена лише оплата праці найманих працівників, а оплата праці самостійно працюючих не виокремлюється і відбивається в іншому компоненті ВВП. За її врахування фонд оплати праці збільшується, за оцінками, до 276 млрд грн (на 27,4%).

Другий блок – це таблиці, що характеризують структуру операційних витрат із реалізації продукції, які наведені в розділі "Матеріально-енергетичні ресурси" статистичних щорічників. Відповідно до них, витрати на оплату праці 2004 року склали лише 4,9%, а 2005-го – 5,9% загальних операційних витрат⁴, тобто в 3,5–4 рази менше, ніж у частці випуску продукції (виробництві товарів і послуг) за статистикою національних рахунків. Це економічно нез'ясовна суперечність, на яку, на жаль, ніхто не звертає уваги. Багато в чому вона спричинена включенням, починаючи з розроблень 2004 року, в загальні підсумки по всій економіці й, особливо, у продукцію галузей сфери обігу вартості перепродажів продукції. Це занижує частку оплати праці по економіці у два з гаком рази, а в торгівлі приблизно у 30 разів.

Обидва інформаційні блоки мають абсолютно різне підґрунтя і тому доцільно їх розглядати окремо.

Національні рахунки

Статистичні дані щодо національних рахунків базуються на загальноприйнятій міжнародній методології. Її детально вписано у фундаментальному спільному документі п'яти міжнародних організацій "Система наці-

³ Національні рахунки України за 2005 рік: Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2007. – С. 15, 18.

⁴ Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України. – К., 2006. – С. 89.

ональних рахунків, 1993" (СНР)⁵. Цю систему макроекономічної статистики використовують усі країни, в тому числі Україна. Стандартні таблиці із статистичними даними країн світу, і включно України, щороку публікує Статистичний департамент ООН у виданні "National Accounts: Main Aggregates and Detailed Tables". Єдина методологія і стандартний формат поданих по країнах даних забезпечують їх зіставність.

Оскільки частина користувачів даними про національні рахунки отримала освіту за радянських часів, коли використовували інші макроекономічні показники – сукупний суспільний продукт і національний дохід, що базувалися на марксистській політичній економії, слід стисло окреслити основні відмінності між ними.

Перше. СНР, на відміну від радянських політекономічних концепцій, не розділяє економіку на виробничу і невиробничу сфери. За марксистською політекономією, суспільний продукт і національний дохід створювалися тільки у виробничій сфері. Охоплення економічної діяльності в СНР є ширшим, аніж у системі матеріального виробництва (приблизно на 25–30%). Друга відмінність пов'язана з тим, що у ВВП включені витрати на споживання основного капіталу (компонент, дуже близький до поняття амортизації основних фондів), які в радянській макроекономіці включали до складу матеріальних витрат. Останнє пояснюється практичними труднощами точного кількісного визначення цього компонента, особливо у статистиці країн, що розвиваються.

Викривлене сприйняття оплати праці в нашій статистиці національних рахунків витікає з того, що в ній фігурує оплата *праці тільки найманих працівників*. Ці цифри і пропорції поширюються на всю економіку, занижуючи частку оплати праці всіх працюючих. У загальній зайнятості і в Україні, і в інших країнах, окрім найманих працівників, чималу частину працюючих складають *самостійно зайняті* (далі самозайняті) і члени сім'ї, що їм допомагають. За СНР, вони здійснюють трудову діяльність в інституційному секторі "домашні господарства" і *не одержують заробітної плати*, як наймані працівники в інших інституційних секторах. Теоретично знов створена ними вартість у концепції СНР містить три компоненти: еквівалент оплати праці, чистий прибуток і споживання основного капіталу (основних фондів). Виокремити з цієї сукупності винагороду за працю (як еквівалент заробітної плати найманих працівників) практично неможливо. Тому СНР стосовно сектора "домашні господарства" об'єднує ці три компоненти в так звані *змішані доходи* (англ. – mixed income). У публікаціях національних рахунків України, як і інших країн, змішані доходи, що містять винагороду за трудову діяльність, поєднані з валовим прибутком корпоративних підприємств у компонент ВВП – "валовий прибуток і змішані доходи". До складу валового прибутку включають і споживання основного капіталу. Якби цей компонент виключався, довелося б говорити не про ВВП, а про чистий внутрішній продукт (ЧВП). Узагалі, споживання основного капіталу тяжіє не до знов створеної вартості, а до проміжного споживання.

Згідно з резолюцією XIII Міжнародної конференції статистиків праці (1982), *трудовий дохід*, пов'язаний з участю працюючих в економічній

⁵ Система национальных счетов. 1993. – Нью-Йорк, 1998.

сфері як суб'єктів трудових відносин, містить два компоненти: а) *доходи осіб, що працюють за наймом* і б) *доходи самозайнятих осіб*⁶.

Мабуть, доцільно звернути увагу на те, що в національних рахунках у компонент "оплата праці найманих працівників", окрім нарахованої заробітної плати (до виключення податків і відрахувань), уходять ще дві складові. Це законодавчо встановлені соціальні внески працедавців (обов'язкові відрахування до Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової непрацездатності, нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і безробіття) і так звані умовно розраховані відрахування на соціальне страхування, які безпосередньо виплачують працедавці найманим працівникам із причин, не передбачених обов'язковими соціальними відрахуваннями. 2005 року за загального фонду оплати праці найманих працівників в 216600 млн грн нарахована заробітна плата складала 158837 млн грн (73,3%), фактичні внески наймачів на соціальне страхування – 53891 млн грн (24,9%), або майже 34% фонду заробітної плати, й умовно розраховані видатки працедавців на соціальне страхування – 3872 млн грн (1,8%)⁷. Ці три елементи, по суті, формують категорію вартості робочої сили найманого персоналу.

Для визначення повної величини винагороди за трудову діяльність у випуску продукції і ВВП слід зробити оцінку величини трудових доходів, які створюються самозайнятими в секторі домашніх господарств, і додати її до заробітної плати найманих працівників.

Загалом по економіці України 2005 року наймані працівники склали 81,8% усіх працюючих, а самозайняті – 16,8%. Із доданням ще двох незначних за величиною категорій зайнятих за статусом, які тяжіють до самозайнятих – безкоштовно працюючих членів сімей у домогосподарствах (0,5 %), і працедавців у цьому самому секторі (0,9%) – вони складають 18,2% усіх зайнятих. Причому, в сільській місцевості частка цих трьох категорій значно вища – 43,5%, аніж у міській – 6,4%⁸.

Частка самозайнятих є особливо значною у двох галузях економіки – сільському господарстві – близько 64% усіх зайнятих (чим можна пояснити їх високу питому вагу в сільській місцевості) і торгівлі та послугах із ремонту – близько 70%. У решті галузей – приблизно 11%⁹.

Отже, завдання зводиться до виокремлення у складі компонента "валовий прибуток і змішані доходи" трьох складових – списань на споживання основного капіталу, прибутку (в інституційних секторах нефінансових і фінансових корпорацій), а решту складатимуть змішані доходи в інституційному секторі домашніх господарств. Цю розрахункову величину слід додати до оплати праці найманих працівників для визначення загальної величини винагороди за працю в економіці України. Беручи до уваги високу частку самозайнятих у двох галузях економіки – сільському господарстві й оптовій, роздрібній торгівлі та послугах з ремонту – доцільно виокремити їх із сукупності решти галузей економіки. Дані, необхідні для

⁶ Современные международные рекомендации по статистике труда. – М., 1994. – С. 58–59.

⁷ Національні рахунки України за 2005 рік. – С. 275, 365.

⁸ Економічна активність населення України. 2005. – К., 2006. – С. 84.

⁹ Там же. – С. 86.

такого перерахунку, публікуються в статистичних збірниках "Національні рахунки України".

Підсумки цих розрахунків за 2005 рік наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Сумарні трудові доходи й інші компоненти доданої вартості у складі ВВП і випуску продукції 2005 року, %

Компоненти ВВП і випуску продукції	Усі галузі економіки	Галузі економіки		
		Сільське господарство	Оптова і роздрібна торгівля та послуги з ремонту	Решта галузей економіки
Валова додана вартість (по видах економічної діяльності)	100,0	100,0	100,0	100,0*
у тому числі:				
оплата праці найманих працівників	54,7	17,0	37,3	63,1
трудоі доходи самозайнятих	15,0	66,6	24,3	3,9
Трудоі доходи, разом	69,7	83,6	61,9	67,0
Податки за відрахуванням субсидій	0,8	-2,1	2,8	0,8
Споживання основного капіталу	12,8	8,9	4,5	14,8
Чистий прибуток	16,7	9,6	31,2	15,0
Оплата праці найманих працівників і само зайнятих:				
у ВВП у ринкових цінах	62,5	x	x	x
у випуску продукції в основних цінах	27,7	35,8	34,6	25,0
у випуску продукції в ринкових цінах	26,3	x	x	x

* У тому числі 2,4% – передбачені СНР умовні послуги щодо проживання у власному житлі в інституційному секторі домашніх господарств.

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік: Стат. щорічник / Держкомстат України. – К., 2007. – С. 53–56, 138–140.

Із додаванням до оплати праці найманого персоналу трудових доходів самозайнятих сумарна частка трудових доходів у структурі валової доданої вартості істотно зростає – з 54,7 до 69,7%. У ВВП у ринкових цінах (валова додана вартість плюс сальдо податків і субсидій) вона збільшується з 49,1 до 62,5%, у випуску продукції (ВВП і проміжне споживання) в ринкових цінах – з 20,7 до 26,3%. Таким чином, частка оплати праці зростає приблизно в 1,25 раза.

Набагато значнішими є відмінності в торгівлі й, особливо, в сільському господарстві, де висока частка самостійно працюючих. У сільському господарстві оплата праці самозайнятих майже в 5 раз перевищує оплату праці найманого персоналу, а в торгівлі – в 1,65 раза.

Привертає увагу зміна частки оплати праці у випуску продукції та ВВП в Україні за роки її незалежності. Вони наведені в табл. 2. По всій економіці частка оплати праці як сума оплати найманих працівників і трудових доходів самозайнятих у ВВП у ринкових цінах навіть дещо збільшилася – з 57,2 до 62,5%, хоча 1994 року вона впала до 44,7%, а 1991-го склала 66,7%. При цьому частка оплати найманої праці 2005 року у ВВП була майже такою самою, як і 1990-го. Частка оплати праці самозайнятих відчутно зросла. Це пов'язане з тим, що 1990 року самозайнятість існува-

ла хіба що в сільському господарстві, та й то переважно в непрямому вигляді: колгоспники і працівники радгоспів паралельно з роботою в суспільному секторі в позаробочий час вирощували продукцію на присадибних ділянках. З того часу в сільському господарстві виробництво продукції сільгосппідприємствами абсолютно і відносно скоротилося – з 72,5% 1990 року до 40,7% 2005-го, а в господарствах населення відповідно зросло – з 27,5% до 59,3%¹⁰. 1990 року вся торгівля і побутові послуги здійснювалися підприємствами з найманим персоналом. Тому в цих галузях фактично не було трудових доходів самозайнятих у секторі домогосподарств, а в подальші роки значна частина продукції стала вироблятися в інституційному секторі домашніх господарств.

Таблиця 2

Частка оплати праці у структурі випуску продукції та ВВП України в 1990–2005 роках, %

Роки	ВВП (у ринкових цінах)			Випуск продукції (у ринкових цінах)		
	Наймана праця	Само-зайняті	Разом	Наймана праця	Само-зайняті	Разом
1990	49,9	7,3	57,2	25,7	3,7	29,4
1995	43,5	8,3	53,8	18,1	4,3	22,4
2000	42,3	14,3	56,6	18,0	6,1	24,1
2005	49,1	13,4	62,5	20,7	5,0	26,3

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік: Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2007. – С. 42, 46, 51, 56, 127–140, 188–200.

Причини падіння частки оплати праці у випуску продукції (з 29,4% 1990 року до 26,3% 2005-го) можна пояснити двома чинниками. Перший – випереджаюче зростання цін на проміжну продукцію в порівнянні із зміною оплати праці. Другий, найвірогідніше, головний, пов'язаний із різким зростанням за ці роки кількості підприємств, особливо у промисловості, будівництві, транспорті та обумовленим цими процесами істотним збільшенням обміну продукції між ними. Багато підприємств розукрупнилися, з них виокремилися виробничі одиниці, створилася велика кількість малих підприємств. 1990 року у промисловості України було 7935 самостійних підприємств, на яких працювало 7100 тис. осіб¹¹, 2005-го їх стало 54558 – у 7,7 раза більше. А чисельність працюючих у цій галузі скоротилася майже наполовину – до 3913 тис. осіб¹². Якщо 1990 року в середньому на підприємстві працювало 895 осіб, то 2005-го у 12 разів менше – лише 72. У промисловості виробництво продукції враховується за заводським методом, і внутрішньозаводський обіг між окремими цехами і виробництвами не потрапляє у вартість випуску продукції. Збільшення кількості підприємств за одночасного скорочення середньої чисельності працюючих привело до значного зростання поставок продукції між ними, свого роду штучного (в порівнянні з колишніми умовами) збільшення обсягів виробництва. Внаслідок цього почалося випереджаюче зростання проміжного

¹⁰ Статистичний щорічник України за 2005 рік. – С. 142.

¹¹ Народне господарство Української РСР у 1990 році. Стат. щорічник. – К., 1991. – С. 265.

¹² Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. 2005. – Ч. II. – К., 2006. – С. 101, 111.

споживання в порівнянні з динамікою ВВП. 2005 року стосовно 1990-го випуск продукції – товарів і послуг (що містив проміжне споживання, тобто повторний рахунок) – склав 82,3%, а ВВП, що виключав повторний рахунок, – лише 62,7%¹³.

Аналізуючи вартісну структуру ВВП України, мабуть, слід урахувувати, що частка оплати праці об'єктивно не може бути значно збільшена, оскільки до її структури органічно входять і інші компоненти. Це споживання основного капіталу і прибуток. Начебто, особливо з позицій колишньої радянської політекономії, можна і потрібно було б скоротити, в першу чергу, частку прибутку. Якісь "резерви" зниження її, ймовірно, є. Але вони, якщо абстрагуватися від існування тіньової економіки і розглядати лише офіційні дані, незначні, оскільки велику її частину у процесі первинного і вторинного розподілу ВВП направляють в інвестиції в основні фонди.

Реальне зростання оплати праці об'єктивно можливе лише в умовах високих темпів економічного зростання, наближення України по цих показниках до рівня розвитку наших сусідів і розвинених країн.

Операційні затрати на реалізацію продукції

Другим, набагато масштабнішим джерелом спотворених уявлень про справжню частку заробітної плати й оплати праці є дані Держкомстату за 2004 рік, розраховані за зміненою методологією, про структуру операційних затрат на реалізацію продукції.

Слід звернути увагу на те, що в порівнянні з розробками національних рахунків, які охоплюють всю економіку країни, розробки операційних затрат є набагато вужчими. Вони базуються на бухгалтерській звітності лише в одному інституційному секторі економіки – нефінансових корпораціях, тобто виключаються банки, бюджетні та некомерційні організації, домашні господарства. Якщо національні рахунки 2005 року охоплювали діяльність 20680 тис. працюючих, то дані про операційні затрати – менше половини цієї чисельності – 9430 тис.

Потрібно враховувати ще одну методологічну відмінність таких розробок від статистики національних рахунків. У цих розробках структура затрат визначається не стосовно випуску продукції, а стосовно затрат, які відрізняються від показників випуску на сальдо фінансових результатів виробництва (прибуток або збитки). Тому публіковані показники структури операційних затрат для приведення до показників випуску продукції необхідно додатково помножити на коефіцієнт їх частки в реалізованій продукції. Так, якщо 2005 року в оброблювальній промисловості частка матеріальних затрат в операційних затратах складала 77,7%, оплати праці – 11,5%, а всі операційні затрати формували 92,7% величини реалізованої продукції, то частка матеріальних затрат і оплати праці у випуску продукції (а не в затратах) складала дещо меншу величину – 72,0% ($77,7 \times 0,927$) і 10,7% ($11,5 \times 0,927$).

Розроблення операційних затрат почали здійснюватися в Україні 2004 року, у зв'язку з переходом до визначення випуску за показником реалізованої продукції. Такий підхід прийнятий у статистиці країн Євросо-

¹³ Національні рахунки України за 2005 рік. – С. 16.

юзу¹⁴. Джерело викривлень пов'язане із включенням у показники величин реалізованої продукції й операційних затрат вартості перепродажів, точніше, *вартості товарів і послуг, придбаних для перепродажу і реалізованих без додаткової обробки*. Це нововведення масштабно знизило частку зарплати в операційних затратах у всій економіці й особливо в галузях сфери обігу. Продукцію цих галузей почали визначати не за колишньою методикою обліку – за величиною торгової націнки (маржі), яка використовується і в Україні, і в інших країнах і виключає величину перепродажів, а за величиною товарообігу. Зрозуміло, що частка зарплати в товарообігу в багато разів менша, ніж у торгівій націнці. Економічна обґрунтованість таких кардинальних змін укр. сумнівна. Хоча не виключено, що вона відповідає новим стандартам бухгалтерського обліку. Принаймні, такі значущі методологічні зміни вимагали серйозного обговорення й узгодження між усіма економічними міністерствами і відомствами, з організаціями підприємств і науковими інститутами.

До 2004 року величину перепродажів не включали в показники випуску продукції та структуру витрат, у тому числі в галузях сфери обігу (перш за все, в оптовій та роздрібній торгівлі). Включення її призвело до різкого скорочення частки витрат на оплату праці та відрахувань на соціальні цілі. Це легко простежити, порівнявши структуру виробничих затрат за 2003 і 2004 роки (табл. 3). В таблиці виокремлено оброблювальну промисловість, на яку включення величини перепродажів практично не справило впливу, і торгівля, де це нововведення кардинально змінило структуру затрат.

Таблиця 3

Порівняння структури затрат на виробництво в 2003 і 2004 роках, %
(2003 – без перепродажів, 2004 – із включенням перепродажів)

Галузі економіки/рік	Матеріальні затрати	Перепродана продукція	Амортизація	Оплата праці	Соціальні відрахування	Інші затрати
Галузі економіки – всього						
2003	57,3	–	6,6	13,1	4,2	18,8
2004	25,3	58,5	2,3	4,9	1,7	7,3
із них:						
обробна промисловість						
2003	76,0	–	3,5	8,6	2,9	9,0
2004	79,0	0,2	2,8	7,4	2,7	7,9
торгівля і ремонтні послуги						
2003	9,5	–	4,9	14,7	5,0	65,2
2004	0,6	94,3	0,3	0,9	0,3	3,6

Джерело: Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К., 2004. – С. 93; Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К., 2005. – С. 94.

Частка зарплати в усій економіці знизилася з 13,1% 2003 року до 4,9% 2004-го (у 2,7 раза). Саме ця частка зарплати, що різко знизилася, наводиться дедалі частіше і фігурує в ЗМІ, у депутатів Верховної Ради і в науковому середовищі.

¹⁴ Васечко О.О. Методологічні основи статистики підприємств. – К., 2005. – С. 238–240.

Для повнішого аналізу цих змін можна звернутися до даних за 2005 рік, поданих у статистичному щорічнику України. Загалом по галузях економіки частка перепроданої продукції досягла 54,4% операційних затрат і вдвічі перевищила частку матеріальних затрат – 26,8% (!). В основних товаропродукуючих галузях вона невелика або ж узагалі нульова. Так, у добувній промисловості – 0,0%, в оброблювальній промисловості та сільському господарстві – 0,2%, в будівництві – 1,1%. А ось в оптовій і роздрібній торгівлі та послугах з ремонту споживацької техніки досягає 92,7% операційних затрат, перевищуючи частку матеріальних затрат у 116 разів і затрати на оплату праці в 77 разів (!). Частка затрат на оплату праці в результаті цих нововведень знизилася в торгівлі та ремонті до 1,2%, у тому числі в оптовій до 0,9%.

Частка перепродажів велика в електроенергетиці, газо- і водопостачанні (54,2%), у послугах, що надаються переважно юридичним особам, в рамках яких у значних масштабах здійснювалися торгові операції (брокерські та рекламні послуги, управління портфелями цінних паперів) – 63,3%¹⁵. Ця діяльність по суті дуже схожа з оптовою торгівлею. Так, у рекламних організацій вартість перепродажів у 34 рази перевищує величину матеріальних затрат і в 43 рази величину заробітної платні. У брокерів ці співвідношення ще більш різкі – перепродажі вищі за матеріальні затрати й оплату праці відповідно у 395 і 925 разів, а у випуску і реєстрації цінних паперів – у 518 і 1550 разів (!).

Ця явна економічна некоректність, здавалося б, не могла залишитися непоміченою.

Ідея розроблення даних про структуру операційних виробничих затрат, що базується на бухгалтерській звітності, була здійснена для потреб розрахунків національних рахунків. На це вказує колишній начальник Управління бухгалтерського обліку Міністерства фінансів України В.Пархоменко у книзі "Реформування бухгалтерського обліку в Україні": "Другий розділ Звіту про фінансові результати "Елементи операційних витрат" збережено і введено для цілей статистичних розрахунків системи національних рахунків і не потребує особливих коментарів, оскільки повністю збігається з сучасною звітністю"¹⁶. В інструкціях до цієї форми звітності за 2004–2006 роки вказано, що обсяг реалізованої продукції в торгівлі та послугах з ремонту визначається "як товарообіг, що включає покупну вартість товарів та величину торгової націнки"¹⁷.

Слід підкреслити, що таке визначення величини перепродажів у торгівлі суперечить загальноприйнятому розумінню трактування продукції торгівлі, яка має визначатися величиною торгової націнки, а не товарообігу. На це чітко вказується в Системі національних рахунків (пункт 6.110.): "...хоча підприємства оптової та роздрібною торгівлі фактично купують і продають товари, придбані ними товари не враховуються у складі їх проміжного споживання... Випуск продукції цих підприємств вимірюється за-

¹⁵ Статистичний щорічник України за 2005 рік. – С. 90.

¹⁶ Пархоменко В.Н., Баранцев П.П. Реформування бухгалтерського обліку в Україні. – Луганськ, 2001. – С. 14.

¹⁷ Інструкція щодо складання форм державних статистичних спостережень зі структурної статистики. – К., 2006. – С. 7.

гальною сумою *торгових націнок* (курсів мій. – А.Р.) на товари, які вони придбають для перепродажу”¹⁸. Аналогічне трактування подано в міжнародних стандартах, і стосовно фінансового посередництва також: “Вартість виробництва послуг валютних дилерів і дилерів із цінних паперів вимірюється торговою націнкою” (пункт 2.85.) і “Вартість виробництва інших послуг з фінансового посередництва, таких як послуги брокерських компаній щодо операцій із цінними паперами, посередників в отриманні кредитів, страхових брокерів і консультантів з інвестицій, вимірюється зборами або комісійними, стягваними ними із своїх клієнтів” (пункт 2.86.)¹⁹. Зрозуміло, що правильне, відповідне міжнародним вимогам СНР визначення величини продукції галузей сфери обігу і фінансового посередництва має принципове значення. Використання цих положень у практиці нашої статистики усуне економічно невірні підходи до визначення продукції цих галузей і кардинально змінить структурні співвідношення окремих видів затрат. У першу чергу це стосується соціально і політично значущого показника, що характеризує частку оплати праці.

Треба відзначити, що у практиці розроблень національних рахунків України за визначення випуску продукції та валової доданої вартості в оптовій і роздрібній торгівлі й інших галузях, в яких здійснюються такі перепродажі, величина перепродажів не враховується і повністю виключається з розрахунків. Тому в національних рахунках України частка оплати праці у продукції торгівлі збільшилася, наприклад, 2005 року у 12 разів – з 1,6% (разом з обов’язковими соціальними відрахуваннями), за статистикою операційних затрат, до 19,1%²⁰. З інших галузей, де досить висока частка перепродажів, слід додатково зупинитися на виробництві та розподілі електроенергії, води і газу (секція Е “Класифікації видів економічної діяльності”). Тут на перепродажі припадає 54,2% операційних затрат, удвічі більше, ніж матеріальних. Перепродажі майже цілком припадають на передання і розподіл електроенергії. Оскільки за передання електроенергії по високовольтних лініях електропередач від електростанцій кінцевим споживачам її напруга, за технологією транспортування, спочатку підвищується, а потім знижується, то навряд чи доречно вважати, що вона перепродається без додаткової обробки. Крім того, наявні і чисто транспортні операції, в яких вартість переміщуваних товарів не включається у продукцію транспорту. Можливо, лише міжсистемні поставки електроенергії можна розглядати як перепродажі без додаткової обробки.

Складається враження, що використовуване у нас трактування вартості перепродажів є суто українським ноу-хау. Воно веде до серйозних викривлень усієї структури затрат на виробництво, в тому числі до заниження частки оплати праці, і явно суперечить методології СНР. Можна додати, що у статистичних довідниках навіть країн СНГ – Росії, Білорусі, Казахстану, не говорячи вже про інші країни, і близько немає такого розширювального трактування перепродажів.

¹⁸ Система национальных счетов. 1993. – С. 140.

¹⁹ Национальные счета: практический вводный курс. – Нью-Йорк, 2006. – С. 40.

²⁰ Статистичний щорічник України за 2005 рік. – С. 32, 90.

За виключення вартості перепродажів (з орієнтовним збереженням 1–2%, що відповідає практиці інших країн, а також економічному значенню цих операцій) за 2005 рік величина перепроданої продукції скоротилася б у 100 разів – з 789,8 млрд грн до б 7,8 млрд грн. А частка оплати праці в обсязі реалізованої продукції в усій економіці збільшилася б з 5,65% до 11,80%, а відрахувань на соціальні цілі – з 2,01% до 4,24% (разом – до 16,04%).

Хоча це коректування удвічі збільшує частку оплати праці та соціальних відрахувань у структурі реалізованої продукції, вона все ж таки залишається досить низькою. Стосовно цього блоку даних не слід випускати з уваги, що він належить лише до нефінансових корпорацій і не включає інші інституційні сектори, в яких частка проміжного споживання нижча, а заробітної плати – набагато вища. Як показано в табл. 1, загалом по економіці України 2005 року частка оплати праці у випуску продукції складала 25,7%. Окрім того, у структурі операційних затрат значна частка в усіх галузях припадає на компонент "інші операційні затрати". Він охоплює як окремі види матеріальних затрат (проміжного споживання), так і затрати знову створеної (доданої) вартості, включаючи деякі види затрат, що належать до оплати праці та вартості робочої сили.

Можливо, наведені аргументи, пов'язані з відбиттям в операційних затратах вартості перепродажів, у чомусь не кореспондують з деякими положеннями бухгалтерського обліку. Але очевидно, що вони істотно занижують величину оплати праці і вимагають серйозного додаткового розгляду. Тим паче, що в Законі України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" вказано, що одним з основних принципів бухгалтерського обліку (стаття 4) є "превалювання сутності над формою – операції враховують відповідно до їхньої сутності, а не тільки виходячи з юридичної форми".